

Deme László és az anyanyelvi mozgalmak

1. Az egri kiejtési konferencia határozataiban (1965-ben) kimondta, hogy „célszerűnek és fontosnak tartja az iskolai kiejtési versenyek megszervezését, minél több iskolára való kiterjesztését, és a televízió népszerűsítő hatásának és egyéb lehetőségek felhasználásának országos méretűvé fejlesztését”. (In: Helyes kiejtés, szép magyar beszéd. MNyTK 120. 1967)

Ekkor már élt a Kazinczy-díj alapítvány, melynek egyik pontjába foglalta, hogy az alapítvány összegéből (akkor még) háromévenként legalább ötven példamutatóan beszélő középiskolai tanulót kell (akkor!) 200-200 forint jutalomban részesíteni, és hogy a jutalmazandó tanulókat megfelelő verseny lebonyolításával középiskolai beszédversenyeken kell kiválasztani. (Péchy Blanka: Beszélni nehéz. Mundus Novus Kiadó, Bp. 2010, 40-46. Vö. Z. Szabó László-Wacha Imre: A Kazinczy-versenyek története. Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr 1978. 17-18., Üök.: A Kazinczy-versenyek 25 éve. Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr, 1991. 19-21.)

1.1. Vélhetőleg az egri kiejtési konferencia határozatainak és Péchy Blanka Kazinczy-díj alapítványának hatására 1966-ban meg is rendezik a középiskolások első országos Kazinczy versenyét. A példamutatóan beszélő diákokat az alapítványi összegből jutalmazták. Az induláskor az eredeti terveknek megfelelően először csak háromévenként tervezik megrendezni a versenyt. A győri Kazinczy Gimnázium azonban a közbeeső években is tart „Kis Kazinczyt”. Az alapítványi összeg növekedésével 1977-től már minden évben az eredeti, az alapítványi versenyt hirdeti meg az Oktatási Minisztérium.

A verseny elveit, megrendezésének módját, feltételeit, a Kazinczy Ferenc Gimnázium, az alapítvány kuratóriuma és neves nyelvművelő nyelvészek (pl. Lőrincze Lajos, Bencédy József és mások), jóváhagyásával Deme László dolgozza ki két alapvető cikkében is, az A Kazinczy-versenyek és a helyes magyar kiejtés kérdése. (Nyr. 89. 188-200) és az A kiejtés törvényeinek tanítása és tanulmányozása. (Nyr. 94. 270-80) címűben.

1.2. A pedagógusjelöltek Kazinczy-versenye 1973-ban indul.

A pedagógusjelöltek versenyének ugyanazok a követelményei, lebonyolítási szempontjai, mint amelyeket a középiskolások Kazinczy-versenyei is követnek, amelyeknek Deme is kialakítója. Bár ezek szervezésében, lebonyolításában és a versenyeken Deme nem vesz részt, ám támogatja ezeket a versenyeket is, többek között azokkal a kiejtésre vonatkozó előadásai-val, tanulmányaival, amelyeket a versenyek tudományos ülészekain mond el, és amelyek az Egyetemi Fonetikai Füzetekben jelennek meg.

A pedagógusjelöltek Kazinczy-versenyére minden évben a tavaszi félév második felében került sor, többnyire áprilisban. Az időpontot a rendezőszervek azért határozták meg így, mert az első oktatási félévben lehetőség nyílik a hallgatókkal való alapos foglalkozásra, válogatásra, a második szemeszter elején pedig van idő a házi versenyek megrendezésére, az országos döntőig a versenyzők felkészítésére.

A versenyzők felkészítésében elsősorban a magyar nyelvészetet, illetőleg azon belül a beszédművelést oktató tanárok vettek s vesznek részt, vannak intézmények, ahol közművelődési feladatnak tekintik a hallgatók ilyen irányú képzését.

1976-tól 1989-ig az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a Fonetikai Tanszék szervezte az egyetemisták és főiskolások versenyét. 1990-ben, a tizennegyedik versenyt Szegeden, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán tartották, olyan döntést hozva,

hogy ezt követően minden évben más egyetem vagy főiskola ad otthont az országos döntőnek. (Z. Szabó L.–Wacha I.: A Kazinczy versenyek 25 éve. Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr 1991, 45–46.)

1.3. Ugyancsak nem vett részt Deme László tevőlegesen az általános iskolások Kazinczy-versenyein sem, de elvi megfontolásaival, gyakorlati megfigyeléseivel, tanácsaival ott van a verseny alapelveinek, felépítésének a kidolgozásánál. Ez a versenyforma 1977 óta él. Kezdetben területi versenyként, jelvénytulajdonos versenyként élt. A millennium évétől (1999 óta) azonban két nagy, félországos döntő is van: Kisújszálláson és Balatonbogláron. A nyertes versenyzők itt arany Kazinczy-jelvényt kapnak.

2. Ez utóbbi versenyeken Deme László tehát tevékenyen nem vett részt, nem vállalt „aktív” szerepet. A „háttérben” azonban mindig jelen volt. Mint a Kazinczy-kuratóriumnak kezdetben tagjaként, később elnökeként mindig figyelemmel kísérte és tanácsaival segítette a Kazinczy-versenyek mozgalmát.

3. Már tíz éve folytak a középiskolai Kazinczy-versenyek, amikor Péchy Blanka ötletéből adódóan a rádió olyan sorozatot indított, amely „a hangzó beszédről a hangzó erejével” szólt. 1976 márciusában indult a *Beszélni nehéz!* sorozat, amelynek egyik szerkesztője és állandóan megszólaló szereplője, szakmai vezetője Deme László volt. A kezdetben kéthetenként adásba kerülő sorozat országot behálózó mozgalommá vált. Hallgatói megoldandó feladatokat is kaptak: hibás hangsúlyozású mondatoknak hangsúlyhibáit kellett megállapítani és kijavítani. A példamondatok kiválasztása a kiejtés problematikájának bemutatását is szolgálta. Érdemes lenne az adásokat megvizsgálni: milyen koncepció alapján válogatták ki a példamondatokat a szerkesztők (Deme László, Péchy Blanka, majd Kerekes Barnabás). A műsort – több más nyelvművelő műsorral egyetemben – 2007 májusában megszüntette a Kossuth Rádió. A sorozatot a Magyar Katolikus Rádió vette át Szórol – szóval címmel. Deme László majd haláláig – súlyos betegséégéig – szerkesztője és vezetője volt a műsornak. Minden adásban szólt a *Beszélni nehéz* körök munkájáról, eseményeiről. A kéthetenként jelentkező műsor a hangzó beszéd törvényszerűségeivel ismertette meg a hallgatókat úgy, hogy e törvényszerűségek felismerésének munkájában őket is bevonták.

3.1. A *Beszélni nehéz!* adás hívta életre a beszédművelő köröket. Deme László a körök számára írt Tanácsadó füzetében áttekintette kialakulásuk történetét. Az első adások megoldásait beküldő hallgatók nem gondolták, hogy egy új mozgalom indult el, mely keretet teremtett, ahol a nyelv kérdéseivel sokoldalúan lehetett foglalkozni. A beszédművelő körök majd másfél évtizedes története kapcsán megállapítható, hogy a mozgalom megerősödött, bár számuk hol növekszik, hol megcsappan. Azt tapasztaljuk, hogy a különböző versenyeken az élvonalba kerülő tanulók aktív tagjai a köröknek, és rendszeres megfajtozott feladatokat kapnak. E körök munkájában nem csupán a nyelvi nevelés tennivalóit végzik a pedagógusok. A munka során a tagok hazaszeretete, magatartásuk, a közösséghez tartozás tudata is erősödik.

A megfajtozottakat kezdetektől könyvtulajdonossal honorálták az adás vezetői. 1981-től az alapítvány módosítását követően a Kazinczy-alapítvány is ösztönzi a beszédművelő körök vezetőinek és tagjainak munkáját. Erre szolgál a Kazinczy-jutalom. Az alapítvány kamataiból kezdetben 6 iskola volt jutalmazható, 1989-ben már 40 intézmény kaphatta meg a szép elismerést.”

Napjainkban a Kazinczy- és az Édes anyanyelvünk nyelvhasználati versenyek sikere, eredményessége jórészt a beszédművelő körök munkájának köszönhető. A jövőbe tekintve ők a biztos támaszai a helyes magyar beszéd mozgalomának.

3.2. A *Beszélni nehéz!* körök mozgalma hozta létre a későbbiekben (1987-ben) egyrészt a *Beszélni nehéz* körök vezetőinek vándortáborát, másrészt az 1993-ban az Anyanyelvápolók Szövetségének ifjúsági táborát. Ez utóbbinak a színhelye 2008-ig minden évben Csongrádon

volt. E táborok munkájának szellemi irányítója, egyik megtervezője és rendszeres előadója – Kerekes Barnabás mellett – Deme László volt.

3.3. A Rádió Beszélni nehéz! adásainak megfelelője volt a Duna Televízióban a Nyelv-örző. Ez 1995 óta kéthetenként jelentkezett; hasonló elvekre épültek az adások, mint a Kossuth Rádióban. A műsoridő egy részében itt is a „Beszélni nehéz!” mozgalom hírei hangzottak el, a folytatásban a feladványokat mutatta be a két szerkesztő: Deme László és Kerekes Barnabás. Ez a műsor azonban már élt a látvány lehetőségeivel a példamondatok hibáinak és a javított változatnak a hangzása mellett megjelent a példamondatok látványa is. Lehetett látni, hallani a feladatokat megoldó szereplőket is. Az adások megtervezője és egyik vezetője természetesen Deme László volt.

4. 1971-ben, Kazinczy halálának 140. évfordulóján október 30-án Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár megye, Debrecen, Miskolc és Sátoraljaújhely négy-négy középiskolás diákja részvételével került sor a szép magyar beszéd területi versenyére. A város és a megye vezetői akkor azt remélték, hogy az országos Kazinczy-versenynek Győrrel váltakozva – Sátoraljaújhely adhat otthont.

Ekkor fordult a figyelem egy másfajta nyelvi versenytípusnak, az aktív nyelvhasználat versenyének a kidolgozása felé. A sátoraljaújhelyi Édes anyanyelvünk versenyt 1973-ban hirdették meg először. Akkor még csak a Dunától keletre fekvő megyék és városok tanulóit hívták meg a vetélkedőre. Ez a győri Kazinczy-versenyt kiegészítve a nyelvhasználatot, különösképpen pedig a közéleti megszólalás fontosságát helyezte a verseny középpontjába. Minden év őszén, Kazinczy születésének évfordulójakor Sátoraljaújhelyen gyűlnek össze az ország középiskolás tanulói, hogy e sokoldalúságot kívánó nyelvi erőpróban eldöntsék, kik a legérdekesebbek az Édes anyanyelvünk verseny díjainak elnyerésére.

A sátoraljaújhelyi versenyen két feladatot kell teljesíteniük a tanulóknak. Az írásbeli keretében azt kell bizonyítaniuk, hogy „mennyire vannak birtokában a megtanult nyelvi anyagnak”, a szóbeli fordulón pedig azt, hogy „a nyelvi szabályokhoz alkalmazkodva ki tudják-e magukat fejteni helyesen, világosan, értelmesen, talán szellemesen is”, tehát mennyire vannak birtokában a helyet, időt, hallgatóságot figyelembe vevő élőbeszéd eszközeinek. A háromperces beszédmű az alkotó nyelvhasználat megismertetését és helyes gyakorlását szolgálja. Az Édes Anyanyelvünk verseny „az élőszó kifejezőerejének fejlesztésére”, a retorika megismerésére serkentette a tanárokat és tanulókat, és mivel mozgalmá vált, már a kezdetek óta nagymértékben segítette a megszólalás eszközeinek tanulmányozását és megismerését. A verseny alapelveinek, módszereinek kidolgozásában ismét nagy szerepet játszott Deme László. Súlyosbodó betegségéig minden évben jelen volt a versenyeken, s Bencédy Józseffel és az utóbbi években Szathmári Istvánnal is egymást váltva ők mondták el minden évben a verseny tapasztalatait, tanulságait.

5. A Kazinczy-alapítvány és a Kazinczy-verseny hatására alakult meg 1981-ben előbb az Olvasó népért mozgalom keretében, majd 1985-től önálló bizottságként a nyelv ügyét felvállaló testület, a beszéd- és magatartás összefüggéseit vizsgáló munkacsoport, amely legfőbb feladatának az élőbeszéd gondozását és a magatartáskultúra megalapozását, majd társadalmi megszilárdítását tekintette. Az anyanyelv használatával kapcsolatos gondokra és tennivalókra szeretett volt felhívni az egész társadalom figyelmét. Vezérelvként Illyés Gyula intelmét tartotta szem előtt: „Jól beszélni és írni magyarul, igazánból jellemkérdés.” Ez az illyési megállapítás az anyanyelv és a nyelvhasználatról elválaszthatatlan viselkedés égető gondjaira figyelmeztet, és arra is, hogy a nyilvános megszólalás felelősség. Az anyanyelv használata, helyes és tudatos használata nem pusztán a grammatika szabályainak a betartását jelenti, hanem a gondolkodás grammatikájának az ismeretét kívánja meg. Alapelveit, működésének területeit első szinten

részben az ötletadó Z. Szabó László, részben Deme László, Lőrincze Lajos és Grétsy László dolgozta ki.

A bizottság működése során a meglévő beszéd- és magatartásbeli visszasságokat tárta a társadalom elé, azok gyökereit és okait igyekezett föltárni, melyek segítségével a közösség romló beszédén és magatartásán változtatni lehet. Mindezt társadalmi ügynek tekintette, hiszen az élőlőző és a viselkedés állapota egyúttal a társadalom gondolkodásának, lelkiségének, megnyilvánulásformáinak hű tükrre, egyúttal leleplezője. Sokszor megfogalmazták: a nyelv ügye elsődlegesen társadalmi ügy, csak a másodsorban a szaktudomány belügye.

A bizottság minden lehetőséget igyekezett megragadni, hogy e két terület – a beszéd és magatartás – visszasságaira, hibáira, a nyelvhasználat elsilányosodására, a durvaság és trágárság társadalmi méretű eluralkodására figyelmeztessen, és javító szándékú mozgalmakat kezdeményezzen.

5.1. A bizottság különösen az anyanyelvi táborok életre hívását tartotta fontosnak. 1982-ben az olvasótáborok mintájára Győrben, a Kazinczy Gimnáziumban anyanyelvi tábort szervezett tanárok és diákok számára. Céljuk ezzel az volt, hogy a nyelvi nevelés minden területére kiterjedően ismereteket nyújtsanak, és módszerekkel ismertessék meg a résztvevőket. E táborok azóta megszakítás nélkül működnek.

5.2. A beszéd- és magatartáskultúrát vizsgáló bizottságból, illetőleg a bizottság kezdeményezésére született meg az Anyanyelvápolók Szövetsége, azaz létrehozásának a gondolata. Pár hónapos előkészület után alakult meg az Anyanyelvápolók Szövetsége 1989. április 8-án. A Szövetség célja az anyanyelv ápolása és védelme. Mivel beszéd- és magatartáskultúránk megromlott, a társas kapcsolatok és az emberi érintkezésformák eltorzultak, így a gondolatok cseréje nehezebbé vált, a társadalmi-közeleti kapcsolatok válságba jutottak, szükségessé lett egy olyan szövetség létrehozása, amelyik felelősséget érez anyanyelvünk jelen állapotáért, annak helyes és kulturált használatáért, küzd közeleti szerepének és jogának visszaállításáért. A Szövetség első elnöke: Bánffy György; társelnökök: Deme László, Herczegi Károly, Z. Szabó László; főtktár: Grétsy László; titkárok: Hámoriné Váczy Zsuzsa, Kerekes Barnabás, Maróti István. A Szövetség adta ki az Édes anyanyelvünk c. nyelv-művelő lapot. A kéthavonként megjelenő Édes Anyanyelvünk első felelős szerkesztője Bencédy József, a második (1992-től) Grétsy László. Az „Édes Anyanyelvünk” szerkesztőbizottságának elnöke haláláig Lőrincze Lajos volt, attól kezdve – szintén haláláig – Deme László. Az „alapító atyák” között ismét ott volt Deme László. Jelentős szerepe volt a Szövetség alapszabályainak, tevékenységének, „mozgásirányának” kidolgozásában. Haláláig (betegségének elhatalmasodásáig) tagja (társelnöke) volt a Szövetség elnökségének, motorja a Szövetség munkájának.

6. Ugyancsak Deme László vázolta fel – még a konferencián –, hogy milyennek kell lennie, mit kell tartalmaznia az elkészítendő kiejtési kézikönyvnek. (MNYTK 120. 251–6, 259). Deme tanácsaival, javaslataival elkészültükig segítette a részfeladatoknak a kidolgozóit és szinte haláláig az összegező kötet szerzőjét. (Vö.: Deme László: „*A magyar kiejtés kézikönyve*” előmunkálatairól. – MNY. 66. 1970. 146–54, Wacha Imre: „*Igényesen magyarul.*” Argumentum Kiadó, Bp. 2010. 274–79, B. Fejes Katalin és R. Molnár Emma szerk. „*Hipotézisek és realitások a lingvisztikában.*” Előadások Deme László tiszteletére 75. születésnapja alkalmából. MTA Szegedi Területi Bizottsága, Szeged, 1996)